

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

У статті розглянуто проблемні питання становлення та визначення поняття земельних злочинів. З різних поглядів та з опорою на нормативні акти проаналізовано земельні відносини як об'єкт злочинного посягання, форми посягання, мету та їх мотив, визначено коло суб'єктів злочинів у сфері земельних відносин.

Ключові слова: злочини у сфері земельних відносин, екологічна безпека, приватизація, самовільне зайняття земельної ділянки, екологічна експертиза.

За загальноприйнятим правилом, що підтверджене значною кількістю досліджень, криміналістична характеристика злочинів визначається шляхом вивчення великої кількості злочинів, в яких наявні схожі за критеріями порівняння особливості. Суб'єкт порівняння визначає ці критерії за відповідним алгоритмом, аналізуючи, в першу чергу, найбільш часто повторювані елементи подій злочину в різних ситуаційних моментах та за різними ознаками злочинів. При дослідженні та становленні криміналістичної характеристики особливу увагу звертають на способи вчинення злочинів подібної спрямованості, мотиви, особливості предмета злочинного посягання, особливості особистості як потерпілого, так і злочинця, характеру злочинного наслідку, що настав, та інші особливості.

Над проблемою визначення криміналістичної характеристики злочинів у сфері земельних відносин працювали такі науковці та практики, як: Н. Антонюк, І. Вишнівський, О. Дрозд, Я. Дякін, Т. Ківалова, В. Коновалова, С. Моліцький, М. Панов, О. Світличний, О. Татаров, В. Шепітько та ін.

Успіх розслідування злочинів будь-якої спрямованості залежить від можливості слідчого правильно сприймати криміналістичну суть скоєного діяння, а також орієнтуватися в типових криміналістично значущих особливостях різних видів злочинів. Проблема швидкого орієнтування слідчого в криміналістичних особливостях злочинів, використання їх злочинних особливостей у процесі розслідування на всіх стадіях кримінального процесу, використання цих знань при проведенні слідчих дій значно пришвидшують процес розслідування злочинів та впливають на його ефективність. Тому **метою статті** є визначення основних положень криміналістичної характеристики злочинів у сфері земельних відносин, ви-

світлення основних її складових для інформування слідчих підрозділів при розкритті та розслідуванні злочинів відповідної спрямованості.

З метою виявлення основних причин виникнення процесу посягання на предметну особливість злочинів цієї категорії звернемось до історичних особливостей земельних відносин, що були на території України. Так, у період входження України до складу СРСР усі землі перебували виключно в державній власності. Після проголошення України як незалежної та суверенної держави та введення трьох форм власності (державної, комунальної та приватної) землю почали визнавати видом нерухомого майна, і вона стала частково об'єктом цивільно-правових відносин [4]. А охочих отримати у власність "шмат" землі та використовувати її, здавалося б, безмежні ресурси в нашій країні виявилось досить багато. Найбільше вражає безпосередня участь стражів земельних відносин у процесі махінацій із землею.

Практично на сьогодні правоохоронні органи та органи прокуратури на постійній основі здійснюють комплекси відповідних заходів щодо контролю й перевірки законності регулювання земельних відносин їх безпосередніми суб'єктами, враховуючи законодавчо встановлені положення принципів земельного законодавства. Їх діяльність спрямована не тільки на моніторинг правового переміщення земель від власника до власника, правовий режим використання об'єктів земельного фонду, а й на діяльність посадових осіб, функціями яких є регулювання та контроль за земельним фондом. Цей напрям діяльності зумовлений практикою злочинних посягань, способами та механізмами вчинення відповідних злочинних посягань, а також безпосередньою участю в посяганнях вищезазначених посадових осіб.

З метою підвищення ефективності розкриття та розслідування злочинів спробує-

мо висвітлити особливості криміналістичної характеристики злочинів у сфері земельних відносин із зазначенням її основних складових. На допомогу визначенню головних критеріїв криміналістичної характеристики злочинів слугує наведене поняття криміналістичної характеристики як системи криміналістичних ознак виду, групи та окремих злочинів, що виражаються в особливостях способу, механізму, обставинки його вчинення, аналіз яких дає слідчому уявлення про злочин, особу суб'єкта та інші особливості [1, с. 656].

Спосіб скоєння злочинів є одним з найважливіших елементів криміналістичної характеристики будь-яких видів злочинів, адже найчастіше інформацію про спосіб скоєння злочину говорять сліди – наслідки злочинного посягання. Так, при аналізі криміналістично значущої інформації у вигляді слідів-наслідків при правильному їх вилученні, дослідженні можна встановити систему поведінки суб'єкта злочинного посягання, тобто до, в момент та після скоєння злочину, а також встановити різноманітність злочинної поведінки, основну мету вчиненого, особистісні дані, що дасть змогу визначити оптимальні шляхи розслідування злочинів.

Злочини у сфері земельних відносин достатньо різноманітні та мають не тільки безпосередній предмет – землю, а й у відповідних складах злочину родовий предмет посягання, наприклад, це може виявлятися в злочинах, пов'язаних з незаконною приватизацією державного, комунального майна. У зв'язку із цим згрупуємо деякі види злочинів за відповідними критеріями.

Об'єктом та предметом злочинного посягання може безпосередньо виступати земля, земельні відносини, земельний фонд, законодавчо регламентовані в ст. 236, 239, 239-1, 239-2, 240, 252, 253, 254 Кримінального кодексу України. Стосовно положень ст. 191, 233, 356, 364, 365, 366, 368 КК України майновими відносинами, на які можливе злочинне посягання, можуть виступати й земельні відносини (земельний фонд як об'єкт майна), а у зв'язку з тим, що злочини у сфері земельних відносин тісно пов'язані зі злочинами у сфері службової діяльності, до цієї категорії увійшли найбільш поширені.

З погляду криміналістики в особі її виконавців, а саме експертів-криміналістів із спеціальними знаннями, до способу, який використовують злочинці під час вчинення злочинних посягань на земельні відносини, слід віднести слідову інформацію про підроблені документи, бланки, печатки, довідки, шляхи використання службового становища осіб, проведення занижених звітів про оцінку земельних ділянок, підроблення документів на дозвіл зайняття земельних ділянок, розміщення земельних поліпшень

на земельних ділянках, різноманітні способи приховування основних доходів, шахрайницькі дії стосовно цивільно-правового обігу нерухомого майна та способи приховування цих дій.

Як позитивний момент слід відзначити особливу увагу головних органів виконавчої влади до законодавчо дозволеного обігу землі. Це виявляється в різноманітних рішеннях, наказах, постановках про проведення моніторингу та контролю за обігом землі.

Аналіз судової практики розгляду кримінальних справ (проваджень) свідчить, що посягання на земельні відносини здійснюються активними діями з боку суб'єктів посягання [2, с. 1]. Їх вираження має не тільки документальне підтвердження (наприклад, внесення в офіційні документи завідомо неправдивих даних, провадження діяльності без надання відповідних дозволів тощо), а й буквально-практичний (встановлення огорож, здійснення відповідних дій на земельних ділянках або завідомо умисного невчинення відповідних дій, що призвело до завдання значної шкоди, використання земельних ділянок зі зміною їх цільового призначення тощо). Такі факти встановлюють правоохоронні органи або під час проведення планових (позапланових) перевірок, за заявами громадян, за зверненнями відділів земельних ресурсів. Практичне виявлення злочинних порушень здійснюється під час проведення такої слідчої дії, як огляд, що доповнюється залученнями різних спеціалістів: представників земельних відділів, представників управлінь охорони природнього навколишнього середовища, інспекторів екологічних відділів та інших представників виконавчої влади.

Особи зі спеціальними знаннями в процесі проведення огляду як слідчої дії є незамінними в роботі слідчого. Адже, виїжджаючи на місце розташування земельної ділянки, спеціалісти використовують усі можливості, передбачені положеннями КПК України, а саме: застосування техніки, обладнання, фотографування, відбір зразків ґрунту, проведення замірів, фіксація знайдених правопорушень [6, с. 48].

Розслідування відповідної категорії справ викликає труднощі через недосвідченість слідчих органів у виявленні та вилученні матеріальних об'єктів або документів під час збору документації, необхідної для проведення різних експертних досліджень. Саме при проведенні початкових слідчих дій відповідного характеру визначають спосіб, а вже після проведення перевірок та досліджень доказів – механізм скоєння злочину у сфері земельних відносин.

У наведеній вище класифікації злочинів (за двома критеріями) відрізняється і спосіб їх вчинення. Так, що стосується другої категорії, яка в більшості представлена зло-

чинами у сфері службової діяльності, спосіб скоєння має переважно вигляд умисного вчинення відповідних дій, рідше бездіяльності, перевищення своїх службових повноважень, вихід за їх межі, надання дозволів, не маючи на те відповідних повноважень. Ці дії загалом спрямовані на задоволення не тільки власних, а й інших інтересів, інтересів третіх осіб або організацій.

Місцем вчинення злочинів у сфері земельних відносин, перш за все, є територія, земельна ділянка, де стався злочин. Це можуть бути окремі земельні ділянки, підприємства, очисні споруди, полігони для зберігання, знищення, захоронення відходів, водосховища, землі лісового та водного фонду.

Практичний прояв відповідних дій має вигляд проведення заяв на рішеннях сесії, у подальшому заявок на проведення або складання відповідної технічної документації, дії за вже недійсними рішеннями або протоколами, проведення підготовки документації на проведення приватизації державного та комунального майна, яке відсутнє в переліку об'єктів, можливих до приватизації, або порушення процедури проведення приватизації, що регламентована законодавством, та інші дії. При корисливому зловживанні владою службова особа діє всупереч інтересам служби і протиправно отримує вигоду, заподіюючи власнику майна майнову шкоду, використовуючи своє службове становище.

Активні дії, вчинення яких службовою особою передбачено ст. 233 КК України, можуть виявлятися у формі приватизації державного чи комунального майна: 1) шляхом заниження його вартості через визначення її способом, не передбаченим законом; 2) шляхом використання підроблених приватизаційних документів; 3) яке згідно із законом не підлягає приватизації; 4) неправомочною особою [5].

Заслугує на увагу склад злочину, передбачений ст. 191 КК України, який може бути вчинений у формі привласнення чужого майна, що було ввірене особі чи перебувало в її віданні, умисної розтрати такого майна, привласнення, розтрати або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем.

Способи вчинення першої категорії злочинів (за наведеним вище критерієм) також виражаються в умисних діях (рідше бездіяльності), що має вигляд активних протиправних дій (основними активними діями з боку недобросовісних громадян, що свідчать про самовільність зайняття земельної ділянки, є огороження її, проведення на земельній ділянці робіт з видобування корисних копалин, здійснення насаджень дерев, кущів, вирощування сільськогосподарських культур, розміщення техніки та

будівельних матеріалів без відповідних дозволів з боку відповідних органів влади) та безпосередньо шкода, заподіяна власнику земельної ділянки чи землекористувачу. Способом вчинення злочину, передбаченого ст. 236 КК України, є діяння у вигляді порушення встановленого порядку проведення екологічної експертизи, правил екологічної безпеки під час проектування, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в експлуатацію, експлуатації та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів, що мають наслідки у вигляді загибелі людей, екологічного забруднення значних територій або інших тяжких наслідків. Також наявні випадки нездійснення державної екологічної експертизи, якщо її проведення є обов'язковим. Відсутність споруд, устаткування й пристроїв для очищення викидів і скидів або їх знешкодження, а також приладів контролю за кількістю та складом забруднюючих речовин і характеристиками шкідливих факторів; використання природних ресурсів, викиди і скиди забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, дії з відходами без відповідних дозволів; нездійснення заходів, спрямованих на запобігання залповим викидам і скидам, що створюють високі рівні забруднення повітряного і водного басейнів, ґрунтів, становлять небезпеку для життя людей, тваринного і рослинного світу.

Способами вчинення злочину, передбаченого ст. 239 КК України, є проведення діяльності на земельній ділянці, що в подальшому призводить до зниження або втрати родючості земель, шляхом махінацій посадовими особами з виведення земель із сільськогосподарського обігу, проводячи без відповідного дозволу забір верхнього шару ґрунту, що призводить до порушення не тільки гумусного шару, а й структури ґрунту, а також порушення спеціальних правил, що спричиняє забруднення або псування земель, таких як, наприклад, зберігання та видалення відходів у невідведених для цих цілей місцях [5].

Безгосподарське використання земель з відповідними наслідками скоюється способом, що передбачає невиконання або неналежне виконання покладеного на особу обов'язку захищати землі від шкідливого антропогенного та природного впливу.

Наведений вище перелік способів вчинення не є вичерпним, а з розвитком науково-технічного процесу він збільшується щодня. Інформація про спосіб вчинення злочину на початкових етапах розслідування є найважливішою, адже в подальшому дає змогу слідчому не тільки розробити версії вчинення злочину, а й реконструювати поведінку суб'єкта злочинного посягання на всіх стадіях скоєння злочину, а саме до, в момент та після. Дослідження

граней дій за вищенаведеною класифікацією поведінки можуть містити відомості про попередню спланованість вчинення злочину, залучення інших осіб, тобто підготовку до вчинення злочину групою осіб. Що стосується поведінки суб'єкта після вчинення злочину, то вона загалом представлена діями приховування слідів злочину, виявляється переважно в мінімальних діях зі знищення відповідних документів, формальних діях з усунення заповідяної шкоди тощо.

Що стосується моральних особливостей суб'єктів злочинних посягань, то під час судового розгляду свою вину суб'єкти визнають повністю, рідше частково. Безспірність визнання вини суб'єктами в більшості випадків наявна за відсутності в судді сумнівів про його винність, що підтверджується достатньою кількістю доказів. Доказова база свідчить не тільки про причетність суб'єкта злочинного посягання до відповідного злочину, його винність, а й допомагає встановити всі необхідні особливості способу злочину.

Так, доказова інформація в цих видах злочину має вигляд актів інспекційних перевірок, висновків експертиз (почеркознавчих, землепорядних, технічних експертиз документів, будівельно-технічних, екологічних, токсикологічних, ґрунтознавчих, судово-економічних, оцінок з визначення вартості майна (земельних ділянок), бонітування, рецензування їх висновків), проведення комплексних, комісійних експертиз, висновків ревізій, результатів оглядів місць подій, фототаблиць, замірів, показань і пояснень свідків та експертів.

Достатню увагу в криміналістичній характеристиці злочинів у сфері земельних відносин слід приділити особистісній характеристиці суб'єкта злочину. Суб'єктом вчинення відповідних злочинів є досить різноманітне коло осіб. Це, насамперед, звичайна осудна особа, але в більшості випадків, як свідчить практика, суб'єкт може бути спеціальним. Матеріали судової практики свідчать, що: злочинцями є українці, громадяни України, частіше не військовозобов'язані, у більшості випадків з вищою освітою, рідше із середньоспеціальною, віком 30–35 років і старше; у 70% – чоловіки, решта – жінки. Для отримання відповідних матеріальних благ від використання земельних ресурсів суб'єкти злочинного посягання в більшості випадків звертаються до службових осіб (спеціальний суб'єкт) з проханням вчинення необхідних дій.

Розглянемо на прикладі статей Кримінального кодексу України спеціальних суб'єктів злочину. Так, суб'єктом злочину ст. 236 КК України є особа, на яку покладено правовий обов'язок дотримуватись відповідних приписів законодавства щодо порядку проведення державної екологічної експер-

тизи, правил екологічної безпеки; ст. 254 КК України – особа, на яку нормативними актами покладено обов'язок дотримуватись правил щодо дбайливого і раціонального використання земель [3, с. 15]. Яскравим прикладом наявності спеціального суб'єкта у злочинах у сфері земельних відносин є особи, суб'єкти злочину, передбаченого ст. 233 Кримінального кодексу України, – працівники державних органів приватизації та органів місцевого самоврядування, голови та члени інвентаризаційних комісій, комісій з приватизації об'єктів, тендерних комісій, комісій, створюваних для визначення частки держави в статутному фонді підприємств, у порядку їх передприватизаційної підготовки, службові особи підприємств, які підлягають приватизації, фізичні особи та службові особи юридичних осіб – покупців державного чи комунального майна.

Дії спеціального суб'єкта прослідковуються на всіх стадіях злочину. Так, на стадії посягання на земельні відносини вони мають вигляд попередньої домовленості про вчинення відповідних дій. На стадії самого вчинення злочину – підготовка відповідної документації, внесення даних до офіційних документів, у більшості випадків недостовірних, завідомо неправдивих, даних. На завершальному етапі скоєння злочинів шляхом проведення попередніх домовленостей та з метою замаскування або укриття злочину – у вчинення дій з надання висновків щодо вчиненого діяння у вигляді законного та такого, що не завдав шкоди земельним відносинам, навколишньому середовищу, екологічній безпеці. Наприклад, це безпосередньо може мати вигляд підготовки висновків інспекційних перевірок, проведення екологічних експертиз з наданням завідомо неправдивих результатів дослідження [3, с. 19].

Більшість суб'єктів злочинного посягання притягувалася до кримінальної відповідальності вперше. Серед обставин, що обтяжують покарання за відповідні злочини, найпоширенішим є заповідання майнової, екологічної та іншої шкоди, вчинення злочину групою осіб за попередньою домовленістю.

Висновки. Розкриття злочинів цієї категорії в середньому за рік становить незначний відсоток, у зв'язку із чим збільшується кількість нерозкритих злочинів, які накопичуються щороку. Причиною виникнення злочинів у сфері земельних відносин є досить велика кількість проблемних питань, таких як: незавершеність інвентаризації (встановлення чітких меж різних за призначенням земель), визначення зональності, застарілість містобудівної документації, відсутність грошової оцінки земель, поліномативність регулювання відповідних відносин, новизна злочинів цієї категорії, відсутність захисту земельних відносин з боку

держави, особливості відмежування в земельних правовідносинах цивільно-правових відносин від злочину. До того ж недостатність інформації про статистику цих злочинів, що зумовлено, насамперед, невиділенням цієї категорії злочинів в окрему групу, майже виключає можливість участі оперативних працівників у визначенні різних схем вчинення злочинів у сфері земельних відносин. Проблемних питань, пов'язаних з розслідуванням злочинів у сфері земельних відносин, багато, а тому й подальші наукові розробки є перспективними, зважаючи на поточні зміни та вдосконалення в законодавстві.

Список використаної літератури

1. Аверьянова Т.В. Криминалистика : учебник для вузов / Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкин, Ю.Г. Корухов, Е.Р. Россинская. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2007. – 944 с.
2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.
3. Закон України "Про екологічну експертизу" від 9 лютого 1995 р. № 45/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 8. – Ст. 54.
4. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2011 р. № 2768-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3–4. – Ст. 27.
5. Кримінальний кодекс України від 1 вересня 2001 р. № 2341-III (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 231.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України". – Х. : Одиссей, 2012. – 360 с.

Стаття надійшла до редакції 11.02.2013.

Тальянчук І.С. Криминалистическая характеристика преступлений в сфере земельных отношений

В статье рассмотрены проблемные вопросы становления и определения понятия земельных преступлений. С разных точек зрения и с опорой на нормативные акты проанализированы земельные отношения как объект преступного посягательства, формы посягательства, цель и их мотив, определен круг субъектов преступлений в сфере земельных отношений.

Ключевые слова: *преступления в сфере земельных отношений, экологическая безопасность, приватизация, самовольное занятие земельного участка, экологическая экспертиза.*

Talianchuk I. Criminalistics description of crimes in the field of the landed relations

There are the considered problem questions of becoming and determination of concept of the landed crimes in the articles. From different looks and with support on normative acts the landed relations as object of criminal trespass, form of encroachment, aim and reason of them, certain circle of subjects of crimes in the field of the landed relations are analysed.

Key words: *crimes in the field of the landed relations, ecological safety, privatizing, wilful employment of lot land, ecological examination.*